

דרך אגדה

ביטאון המרכז להוראת האגדה
מכללת אפרתה

יג

הפיוט

מבחר קינות לנפטרים מתוך הקובץ 'נאות מדבר'
לרבי רפאל אהרן מונסוניגו

תמר לביא

עורכים

אפרים חזן וסיגלית רוזמרין

הוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

ירושלים, תשע"ו (2016)

ועדת המערכת

ד"ר צבי גסטוירט, ד"ר יהודית הנשקה, הרב ד"ר אבי וולפיש,
פרופ' אפרים חזן, ד"ר גבריאל חיים כהן, פרופ' חיים מיליקובסקי,
ד"ר מרדכי סבתו, ד"ר ציון עוקשי, פרופ' רלה קושלובסקי,
פרופ' ישראל רוזנסון, פרופ' מיכאל רוזנק,
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

ד"ר סיגלית רוזמרין, רכזת פרסומי המכללה
חנה פורטגנג

מזכירת המערכת

שלומית זמיר

ISSN: 1565-0529

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

מס' טל': 02-6717744; מס' פקס: 02-6738660

דוא"ל: efrata@emuna-efrata.ac.il

תוכן העניינים

5	דבר העורכים	
7	'שופך שיחי' – קדושתא על חילות הנצרים לרשב"ץ	אתי בן־סעדון
31	'אביר אזרחים לאור עולם כְּיָצָא' קדושתא לראש השנה קרוב לוודאי מאת מנחם המאירי	בנימין ברתקוה
67	'פורים אָדום' – מערכת פיוטים של קהילת אלג'יר לפורים שני	אפרים חזן ורחל חייטין־משיח
151	שמונה פיוטים לא־ידועים ליחיא בן מֶפְצֶל	יוסף יובל טובי
175	מבחר קינות לנפטרים מתוך הקובץ 'נאות מדבר' לרבי רפאל אהרן מונסוניגו	תמר לביא
201	הפיוט 'אדון מועד כתקח מישרים לשפוט בְּתַעֲצָמִיקָה' בזיקתו למדרשים ולדברי אגדה	תמר לביא ויהושפט נבו
223	פאנל פורים בבית הכנסת בדורא אירופוס בראי המדרש והשיח הבין־דתי	יעל מאלי
261	רבי יוסף מקרטוש – אגדות ופיוטים	ישראל רוזנסון

רשימת המשתתפים בחוברת

אוניברסיטת בראילן	ד"ר אתי בן־סעדון
אוניברסיטת בראילן	פרופ' (אמריטוס) בנימין בר־תקוה
אוניברסיטת בראילן	פרופ' (אמריטוס) אפרים חזן
מכללת לוינסקי	פרופ' רחל חיטין־משיח
אוניברסיטת חיפה	פרופ' יוסף יובל טובי
המכללה האקדמית חמדת הדרום והמכללה האקדמית גבעת וושינגטון	ד"ר תמר לביא
מכללת אפרתה	יעל מאלי
אוניברסיטת חיפה	ד"ר יהושפט נבו
מכללת אפרתה	פרופ' ישראל רוזנסון

מבחר קינות לנפטרים מתוך הקובץ 'נאות מדבר' לרבי רפאל אהרן מונסוניגו

תמר לביא

רבי רפאל אהרן מונסוניגו נולד בשנת תק"כ (1760) למשפחה מכובדת ומיוחסת בעיר פאס שבמרוקו. אביו, הרב ידידיה משה, היה אחד מחכמי העיר ומדייניה. מונסוניגו למד בבית מדרשו של רבי שאול סירירו, הוסמך להוראה אצל רבי אליהו הצרפתי, ולימים נבחר למלא את מקום אביו ברבנות. הוא היה דרשן ופוסק, פייטן וסופר, ונודע ברבים בענוותנותו וביחסו החם אל הבריות. כן היה ידוע באהבתו המיוחדת לארץ ישראל – הוא שמח בשמחתה בעת שלווה, וכאב את כאבה בעתות פורענות. אהבה מיוחדת הייתה בלבו לשלוחי ארץ ישראל שהגיעו למרוקו, והוא חיבר למענם שירים ואיגרות חרוזות. מונסוניגו הלך לעולמו בט' באב שנת ת"ר (1840), והוא בן 80 שנה. ארבעה בנים גדולים בתורה השאיר אחריו: רבי שלמה, רבי אלעזר, רבי יצחק ורבי ידידיה¹.

מונסוניגו כתב כמה חיבורים, ובהם **מי השילוח** – מונוגרפיה על הלכות גיטין, **משכיות לבב** – פירוש רחב בדרך הפרד"ס על מזמור קיט בתהלים². בין כתביו נמצא החיבור **דבר אמת**, ובו שאלות ותשובות על השולחן ערוך – אורח חיים, יורה דעה ואבן העזר³. מונסוניגו, שנודע גם כדרשן, הניח אחריו דרשות על מועדים, הספדים ודרשות על פרשות השבוע (חיבורים אלו עדיין לא ראו אור). בהיותו פוסק מפורסם פנו אליו חכמים מכל קצווי מרוקו. כמה מפסקיו פורסמו כנספח לחיבורו **מי השילוח**, ואחרים בספרי חכמים בני דורו (כמו שו"ת **אבני שיש**, **מנחת העומר** ועוד)⁴.

1. הראשון שהזכיר את רבי רפאל אהרן מונסוניגו כפייטן הוא בן נאים: "וחיבר ס' מי השלח על הלכות גיטין... ס' נאות מדבר שירים ותוכחות וקינות לנפטרים... וכולם עדיין בכ"י ביד זרעו..." (בן נאים, תרצ"א, קה ע"ב). אצל סולידאנו (תרע"א, עמ' 195) נזכר מונסוניגו ברשימת תלמידי חכמים, ואילו את מרב הפרטים מביא עמאר. ראו עמאר, תשנ"ב.
2. בעניין זה קדם לו רבי מתתיהו היצהרי, מחכמי ספרד (המאה ה'15), שחיבר ספר פירוש למזמור זה. ראו עמאר, תשנ"ב, עמ' 5.
3. עם הקמת בתי הדפוס במרוקו הודפסו שלושה חיבורים – **מי השילוח**, קאזאבלנקה תרפ"ט; **משכיות לבב**, פאס תשי"ב; **דבר אמת**, תשי"ב (ראו עמאר, תשנ"ג, עמ' 9).
4. עמאר, תשנ"ב, עמ' 5. עוד על האיש ויצירתו ראו חטיין משיח ולביא, תש"ע; לביא, בדפוס.

כתב היד 'נאות מדבר'

כתב היד **נאות מדבר** הוא אוטוגרף, ואין ממנו העתקות נוספות. בחיבור 86 שירים ופיוטים 211 איגרות מחוזרות. בשער כתב היד נזכרים כמעט כל הנושאים הנכללים ביצירתו השירית, ואפשר שהוא נכתב בשעה שרוב השירים והפיוטים כבר עמדו, שכן עצם קיומו של השער וכן הארגון החלקי של החיבור, יש בהם משום עדות לראשיתה של עריכה. הפיוטים כתובים בשורות מלאות, בכתב יד ברור, כמעט בלא מחיקות,⁵ וכללי העמדתם מוקפדים: בסוף שורה (שהיא לרוב מחרוזת) באים גרש או גרשיים, בין הצלעות נמצא גרש; בסופי הפיוטים באים גרשיים (לעתים שני זוגות גרשיים), וכך גם בסופי הכתובות. הפיוטים כתובים לרוב ברצף וגולשים מעמוד לעמוד, ורק לעתים רחוקות נותר ביניהם מקום ריק (כשליש עמוד). כמקובל, הפיוטן מביא בתחתית העמוד (בקצהו השמאלי) שומר דף. לשון הפיוטים והאגרות היא לרוב עברית. רק חמישה פיוטים כתובים ארמית, ובכמה אחרים אפשר למצוא ביטויים ארמיים.

סגולות שירתו של רבי רפאל אהרן מונסוניגו

יצירתו השירית של רבי רפאל אהרן מונסוניגו מכילה תשעה פיוטים למעגל התפילה, 33 שירים ופיוטים למעגל השנה, 23 שירים וקונות למעגל החיים ו-211 שירים למעגל היחיד והחברה. מונסוניגו כתב לרוב אקרוסטיכון (בחתימותיו השונות, כגון: 'אנכי רפאל', 'אני רפאל אהרן חזק', 'אני רפאל בר ידידיה'). מרבית שיריו ופיוטיו בנויים כמקובל בארצות המגרב בתבנית סטרופית מעין-אזור, והם שקולים במשקל הברתי-פונטי. מן החרוזה עולה ההגייה הצפון אפריקנית שבפי מונסוניגו, שכן הוא חוזר חולם בשורוק או בקובץ, חיריק בצירה או בסגול, 'שין' בסמ"ך/ש"ן או בצד"י, דגוש ברפוי ומלעיל במלרע. יצירתו השירית משופעת במטפורות, בחידודי לשון ובכינויים. לשונה מקראית בעיקרה, אך אפשר למצוא בה גם יסודות בתרמקראיים (עבריים וארמיים) בעיקר מהמשנה, מהתלמוד ומספרות הקבלה. בכתובות מפנה מונסוניגו ללחנים ידועים (יהודיים וערביים) כמקובל בשירה הצפון אפריקנית:⁶ לציון הנעימה שעליה מורכב השיר הוא משתמש כפייטינים אחרים במנחים המקובלים 'לחן', 'ולנועם', ובראשי קונות – 'לתמרור'.

5. בשל פגעי הזמן וכתמי דיו אחדים נדרשו מעט השלמות.

6. כך נוהגים גם רבי יעקב אבן צור (ראו ברתקוה, תשמ"ח, עמ' 32-33), רדב"א חסין (ראו אלקיים, תשנ"ג, עמ' 8), רבי יעקב אבוחצירא (ראו זעפרני, תשמ"ד, עמ' 44) ואחרים. עוד בנושא זה ראו שיטריה, תשנ"ב, עמ' 4-5; יהלום, תשמ"ב, עמ' 96-124, ובמיוחד עמ' 104-111, שבהם דן המחבר בעליית הזמרה העממית וחשיבות מנהגי הקבלה בהפצת השירה.

הקינות

מונסוניגו הרבה לקונן על חורבן הבית ולהספיד נפטרים, ולמעשה הקינות מהוות כשליש מיצירתו השירית. הוא חיבר 29 קינות: עשר ל־ט' באב, אחת בעקבות הרעש בצפת (1842) וכן 18 לנפטרים – שלוש מהן מוקדשות לאביו, ארבע מוקדשות למורו ורבו הנערץ רבי שאול סירירו, קינה אחת מוקדשת לאחותו, אחת לבחור 'שאיירס אישה ולא לקחה', והיתר לגדולי הדור ופרנסיו.⁷ בראש כל קינה לנפטרים מצויה כתובת, ובה ציון הנסיבות שהביאו לכתיבתה. לרוב נזכרים שם הנפטר, מועד פטירתו, תאריך, וכן פרטים מרמזים על שיוכו הקהילתי (אם הוא נמנה עם יהודי קהילת פאס או שיך לקהילה אחרת), ומתוך כל אלו אפשר לדלות פרטים ביוגרפיים חשובים⁸ וללמוד על מאורעות הנוגעים לחיי הקהילה היהודית.

נושאים מרכזיים בקינות לנפטרים

מונסוניגו בנה את קינותיו לנפטרים במחזוריות כמעט קבועה של שלושת הנושאים המקובלים – מספד על המת, דברים בשבחו ודברי ניחומים לאבלים.⁹ קינותיו פותחות בדרך כלל בקול זעקת כאב, הדברים נאמרים לרוב בלשון מדבר, ותחושת הצער עולה אגב שימוש מוגבר במילים הנגזרות מן השורשים ז'ע'ק', צ'ע'ק', צ'ז'ח', צ'ר'ח', י'ל'ל', ש'א'ג', ב'כ', כגון: "לְזֹאת בְּמֵר וּמְגִינָה אֶזְעַק בְּכָל מְקַהְלוֹת" (קהל עדת ישראל, טור 9), "וַיִּצְרַח וַיִּצְעַק בְּלֵב נִכְאָב", "פִּי בְּמֵר פָּתַח וַיִּצְרַח" (אוי חשך מאורי הועם, טור 7, 12), וכן במילים הנגזרות משורשים כמו ה'ז'מ', נ'ה'י', ר'ח'ש', ה'ג'י', המבטאים כאב עצור, למשל: "רָחַשׁ לְבִי קוֹל תְּמַרְוִירִים / וְהִגִּיתִי בְּמֵר וְקִינִים" (שם, טור 9), "נְהִי קִינָה קְבוּעָה" (אזעק במר אהימה, טור 3). כמו כן הוא משתמש בפתח הקינות או בגופן במילות הקריאה והצער 'אָהָה', 'הוּי', 'אִוּי', 'אִוְנָה'.

7. בבחינת גדול בישראל שהכול חייבים בכבודו, שנאמר: "כל המתעצל בהספדו של חכם אינו מאריך ימים" (שבת קה ע"ב); "בשביל ד דברים חמה לוקה: על אב בית דין שמת ואינו נספד כהלכה..." (סוכה כט ע"א).

8. כגון כתובות המציינות את יום פטירת אביו ואת יום פטירת אחותו. ציון התאריכים האלה מלמד שהאחות נפטרה שלוש שנים לפני האב (האב נפטר בשנת 1800 והאחות – ב'1797).

9. על נושאים מקובלים בקינות לנפטרים ראו פגיס, תש"ל, עמ' 197-224; לוין, תשל"ג; זעפרני, תשמ"ד, עמ' 150; רצהבי, תשמ"ז-תשמ"ח, עמ' 737-741.

במספד מונסוניגו מבטא בדרך כלל את כאבו האישי. המוטיבים המופיעים בחלק זה שאובים מאוצר תמטי וציורי קבוע למדי, ומעצם טבעם הם נוטים להפלגה. כך נמצא למשל שהתורה 'צועקת' על מות רב גדול בתורה: "נְהִי וְאִוִי לִי / צוֹעֶקֶת הַתּוֹרָה" (עדתי בכינה בנפש מרה, טור 4), והוא נמשל ל"אבן הראשה", ל"אבן יקרה מאירה" ול"נר ישראל" (שם, טור 9, 15, 18). גם הטבע שותף לכאב. על מות נפשות ברעש הגדול מקונן הפייטן: "דְּרָכֶי צִיּוֹן אֲבִילוֹת", "קָדְרוּ כּוֹכְבֵי שָׁמַיִם / חָשְׁכוּ מְאוּרֵיהֶם" (קהל עדת ישראל, טור 10, 20). לעתים קרובות מצויים בקינה ציורים ואף חידודי לשון המפליגים בתיאור עצמת הכאב, כגון: "עֵינַי כְּנַחַל דְּמָעָה תִּירַד כִּיָּם כְּנֶרֶת" (אזעק במר אהימה, טור 4), "אִוֵר צַח חָשֶׁךְ בְּעַרְפֵי גְרִי"ש יְתִי"ב רַפ"ה רַפ"ה נֶאֱלַמְתִּי לֹא אֶפְתַּח פִּי" (אהה כי צור פרץ פרץ, טור 3-5). גם הקריעה ולבוש האבל – שמקובל להזכירם בקינות בתיאור מנהגי האבלות – עולים כציורים מטפוריים, ומסרתם להמחיש את גודל האבדה שיש להתאבל עליה הרבה, כגון: "אֲנִי מְדִי אֶקְרָעָה רֵאשִׁי נִפְלָה לְאַרְצִי" (קהל עדת ישראל, טור 3).¹⁰

כשם שאי אפשר להפריד את תחושת האבדן מן האהבה ומההערצה לאדם היקר, אך טבעי הוא לקשור את דברי ההספד לדברי השבח. ואכן דברי ההספד ודברי השבח למת שזורים בקינות מונסוניגו אלו באלו, ואין ביניהם הפרדה ברורה. נראה למשל בקינה על מות אחותו: "רְבוּ עָלַי יְגוֹנִים אֲשֶׁר בְּלִבִּי נִשְׁקָה... עַל סוּגָה בְּשׁוֹשְׁפִים וּמְכַל חֶטָּא מְנוּקָה" (אזעק במר אהימה, טור 11-13). כתיבה כזאת שאינה יודעת גבולות של תבנית וצורה מסייעת בידי הפייטן לבטא את תחושותיו ביתר שאת.

מונסוניגו נוקט שתי דרכים בעיצוב השבח למת: עיצוב מופלג ועיצוב קונקרטי. בעיצוב המופלג מועצמת דמות הנפטר, עד כי נדמה כאילו נהג הפייטן על פי הכלל שכל המרבה (לשבח) הרי זה משובח, למשל: הרב משול ל"ארון התורה" (עדתי בכינה בנפש מרה, טור 40), אביו של מונסוניגו משול ל"שר וגדול" (אהה כי צור פרץ פרץ, טור 9), ואחותו ל"יונה תמה" (אזעק במר אהימה, טור 2). ואם בעיצוב המופלג יש מן ההגזמה בתיאור דמות הנפטר, הרי שבעיצוב הקונקרטי נמסרים פרטים ריאליים בדרך אמירות המתארות את האיש מצד תכונותיו ומצד ידענותו, ואין בו השגבה מטפורית. למשל: יהודי צפת וטבריה שנספו ברעש הגדול הם 'אנשי אמונה' (קהל עדת ישראל, טור 8), הצעיר שנפטר בטרם עת הוא 'חמד בחורים' (אוי חשך מאורי הועם, טור 10), אביו של מונסוניגו הוא 'זורש טוב' ו'רב פעלים' (אהה כי צור פרץ פרץ, טור 32, 39), ואחותו – "עַל לְבָהּ קְשׁוּרָה / אֶהְבֶּה שְׁלֹמֹם וְרִיעוּת" (אזעק במר אהימה, טור 9). מאלו גם אלו עולה ומצטיירת דמות אידיאלית וסטראוטיפית, ובכך מובלט גודל האבדה.

10. על השימוש המטפורי בקינות ראו נזרי, תשס"ב, עמ' 159, 176-180.

לא אחת אפשר למצוא בדברי ההספד והשבח מוטיבים של 'אש' (וגלגולה – 'אור') ושל 'מים'. למשל, האש משמשת לביטוי צערו העמוק של הפייטן על מות אחותו: "אֵשׁ בְּלִבִּי נִשְׁקָה" (אזעק במר אהימה, טור 11) ועל מות הבחור: "וְגַם בְּלִבִּי אֵשׁ קָדְחָה" (אוי חשך מאורי הועם, טור 17). בקינה 'אוי כי נגדע גן רטוב' כאב המקונן משול לאש יוקדת – "אֵשׁ תּוֹקֵד בְּקִרְבִּי שׁוֹרֵשׁ רְתָמִים בּוֹעֵרָה וְלֹא תִכְבֶּה" (שם, טור 24), וגלגול מוטיב האש בא בתיאור יום מותו – "יוֹם כְּבֵהּ מְאוֹר עוֹלָם" (שם, טור 12). לעתים נמצא את ה'אור' שחֲשָׁךְ כגלגול ל'אש' שכבתה, "אֹי חֲשָׁךְ מְאוֹרֵי הוֹעֵם" (אוי חשך מאורי הועם, טור 1), "אֹר צַח חֲשׂוֹךְ בְּעֵרִיפוֹ", "שְׁעָתָם אֹרֵי שְׁמֵשֵׁי אֶפְל" (אהה כי צור פרץ פרץ, טור 3, 7). ה'מים' משמשים בעיקר ביטוי לבכי מר. כך במספד על מות אביו נמצא: "רְבוּ נֹסְטִפִים עַל זֹחְלִים מִי עֵינֵי הַיָּם כְּנִחְלִים" (שם, טור 15-16), לאמור, הדמעות נובעות מעיני בלא הפסק, ובעוד הראשונות זולגות על לחיו הן נשטפות בחדשות, מעין נביעת דמעות מתמדת.

דברי הנחמה באים כמקובל בסוף הקינה. לאחר תיאור גודל האבדה באה השלמה עם דרכי הקדוש ברוך הוא, והחיים מתנחמים בכך שצדקת הנפטר ומעשיו הטובים בעולם הזה יעמדו לזכותו, והוא יזכה בחיי העולם הבא לדור עם צדיקים: "וְעַם צְדִיקִים בְּשׁוֹרָה יֵשֵׁב בְּיִשְׂבֵּיהַּ עֲלִיוֹנָה וְהִתְהַלְּאֵשׁ וְלִפְיָנָה נִפְשׁוּ צְהֻלָּה שְׂמֵחָה" (אוי חשך מאורי הועם, טור 19-20). בקינה על מות אביו מתוארת קבלת הפנים שעורכת הפמליה של מעלה לכבוד הנפטר: "נִגְדָדוּ יָצְאוּ בְּנֵי עֲלִיוֹן בְּשֵׁי"ר מְכַתָּם וְשִׁגְיוֹן" (אהה כי צור פרץ פרץ, טור 43-44), ובקינה על מות אחותו עולה האווירה הפסטורלית של גן העדן במילים המבטאות: 'מְנוּחָה', 'שְׁקֵט', 'אֹר', 'זֵיו' ואפילו 'שְׂמֵחָה', 'גִּיל' ו'רִנָּה'. אוצר המילים הזה, שיש בו רוגע, נוחם ונועם, יוצר מעין שלמות הרמונית הקושרת את העולם הזה אל העולם הבא, ומכוח זה באה הנחמה: "לֵגֶן עֵדֶן בְּשִׂמְחָה בְּאֶרֶץ הָעֲלִיוֹנָה תַעַל תִּמְצָא מְנוּחָה תִשְׁקוּט תִשְׁכַּח אֲנִינָה וְנִשְׂמָתָה וְרוּחָה תֵאִיר מִזֵּיו שְׂכִינָה מְסוּבָה הַצְּפוּנָה תִטּוֹל עֵשֶׂר גּוֹרְלוֹת וְעַם שְׂרָה וְחַנָּה תִרְנֶנֶה בְּגִילוֹת" (אזעק במר אהימה, טור 23-27). מעצם הידיעה שהנשמה תגיע לגן העדן, תמצא שם את מנוחתה, ותיהנה מזיו השכינה, באה הנחמה לחיים.

נציג להלן חמש קינות מפרי עטו של רבי רפאל אהרן מונסוניגו: 'אָהָה כִּי צוֹר פָּרַץ פָּרַץ' – קינה על מות אביו; 'אֲזַעֵק בְּמַר אֶהֱימָה' – קינה על מות אחותו; 'עֵדְתִי בְּכִינָה בְּנִפְשׁ מְרָה' – קינה על מות הרב יהודה אנהורי; 'אֹי חֲשָׁךְ מְאוֹרֵי הוֹעֵם' – קינה על מות צעיר 'שאיֵרס אישה ולא לקחה'; וכן הקינה 'קְהֵל עֵדֶת יִשְׂרָאֵל' שנכתבה בעקבות רעש שפקד את שתי ערי הקודש, צפת וטבריה, בשנת 1837.

אָהָה כִּי צוֹר פֶּרֶץ פֶּרֶץ

מונסוניגו מקונן על קבר אביו. בקינה ניכרת הערצתו לאב על תכונותיו, ידיעותיו ומנהיגותו, על היותו 'דורש טוב' ו'רב פעלים', 'גולת כותרת ראש גולה' ותרופה ומזור לכל סובביו. הוא מצייר את אביו כאיש חסד הנותן צדקה לכל נצרך, עד שהיו מעשי הצדקה לבוש לו כבגד שאדם לובשו תמיד. בכיו המר מתבטא הן בדמעות מטפטפות, 'רבו נוטפים', והן בפרץ דמעות שוטף וחזק 'כנחלים'. הנחמה מוצאת את ביטויה בתמונה המתארת את קבלת הפנים שעורכת הפמליה של מעלה לכבוד הנפטר (טור 43 ואילך).

הכתובת פותחת בשלושה טורים שיריים ורק לאחריהם נזכרים הפרטים הביוגרפיים והנסיבות. הקינה מחזיקה מחרוזת פתיחה שבה שני טורים דו־צלעיים ו11 מחרוזות בנות ארבעה טורים חד־צלעיים. המעין־אזור הוא סיומת מקראית שיש בה סטייה קלה מלשון המקור. נשים לב כי הפייטן משתמש במטפורות מהמקרא ומהמשנה, ולאורך הפייטן שזורים חידודי לשון אף שמדובר בקינה.¹¹

נאות מדבר (כ"י), דף 40 ע"ב

סוג: קינה

על מות אביו, רבי משה ידידיה מונסוניגו¹²

לתמרו: מי זה במר יפצה (דאווידזאן מ, 1056)

תבנית: 11 מחרוזות שלהן ארבעה טורים חד־צלעיים בתבנית שיר מעין־אזור + מחרוזת

פתיחה שבה שני טורים דו־צלעיים

חריזה: אתאת/בבבת. גגת.

משקל: בדרך כלל שמונה הברות

חתימה: אני רפאל אהרן¹³

כתובת: אר"ש מגדלת / נחל"ה מבוהלת // משיח לפני תומו / אל צע"ר מקומו //

רש"ת אשר טמן / בימים ההם ובזמן.¹⁴ קינה היא אל הלקח אדוני אבי זלה"ה

[=זכרו לחיי העולם הבא] ביום ש"ק [=שבת קודש] כ"ח לסיון שנת תק"ס (1800)

11. על השימוש שמונסוניגו עושה בקלמבור בהקשרים שאינם קומיים, ראו חטיין־משיח ולביא, תשס"ז;

חטיין־משיח ולביא, תשע"ג.

12. פרטים ביוגרפיים על האיש ופרטים על מעמדו ראו: בן נאים, תרצ"א, מב ע"ב.

13. החתימה אינה נזכרת בכתובת.

14. כתובה בכתב היד כך, כלומר במבנה שירי שבו שלושה טורים דו־צלעיים.

וקוננתי על קברו קינה זאת בנפש מרה "ורוח נשברה / ה' יאמר די לצרותינו"
ויגזור פרצותינו כ"ר [=כן יהי רצון]

אָהָה כִּי צוּר פֶּרֶץ פֶּרֶץ / וַיִּקַּח לוֹ מִחֲמַד עֵין
אָבֵד חֲסִיד מִן הָאָרֶץ / וַיִּשֶׁר בְּאֲדָם אֵין

אָוֹר צַח חֲשֵׁךְ בְּעֵרִיפִי
גְרִישׁ יְתִיב רַפָּה רַפָּה
נְאֻלְמָתִי לֹא אֶפְתַּח פִּי
כְּגִבֹר עֲבָרוּ יֵין 5

נְעַתְם אוֹרִי שְׁמֵשִׁי אֶפֶל
וּמְכֹאֲבֵי גִדְלֵי נֶכֶפֶל
הֵה כִּי שׁוֹר וְגִדְוֹל נָפֶל
מֵה טוֹבִים דּוֹדָיו מֵיין 10

יֹום זֶה נִחְלָו¹⁵ לֹא יוֹעִילוּ
זְמוּתֵי רָהוּ נִבְהָלוּ

ביאור ומקורות: 1 אהה: מילת קריאה לצער (מל"ב ג, י). צור: כינוי לקדוש ברוך הוא. פרץ פרץ: עשה פרצה, גרם לכאב, על פי שמ"ב ו, ח. ויקח... עין: על פי יח' כד, טז. מחמד עין: כינוי לנפטר, אהוב מאוד. 2 אבד... אין: על פי מיכה ז, ב. חסיד: כינוי לנפטר. 3 אור צח: על פי תיקוני זוהר קכח ע"א, אור שמקורו בספירות עליונות. אור... בעריפי: חשך בשמים, על פי: "וְהִנֵּה חֲשֵׁךְ צָר וְאוֹר חֲשֵׁךְ בְּעֵרִיפֵיהָ" (יש' ה, ל), ויש מפרשים ענינם. והכתוב "אור... בעריפי" מרמז לאבל קוסמי. 4 גריש... רפה: שמות טעמי מקרא וסימני ניקוד. כאן – גריש' ענינו גירוש וסילוק, 'יתיב' (מן ארמית ית'ב) לשון ישיבה, ומתבאר כאן כשפיפות, 'רפה' מלשון רפיון וחולשה. 5 נאלמתי... פי: בלא יכולת לפצות פה בשל ההלם (על מות האב), על פי תה' לט, י. 6 כגבר... יין: על פי יר' כג, ט; כאן – מרוב בהלה הייתי כשיכור. 7 נעתם: חשך, קדר, השחיר (יש' ט, יח), ביטוי לאבלות. שמשו אפל: על פי ויק"ר ו, ו. 9 כי... נפל: כינויים המסמלים את חשיבות הנפטר, על פי שמ"ב ג, לח. 10 מה... מיין: על פי שה"ש ד, י. כאן מוסב לנפטר. 11 יום זה: יום הפטירה. נחלו... יועילו: חלו ואין בהם תועלת, על פי יר' יב, יג. 12 זמותי: חשבתי מחשבות (יר' ד, כח). רהו: פחדו (יש' מד, ח), וכוונת הכתוב "זמותי... נבהלו" לומר: איני מסוגל לחשוב.

וּמְאוּרֵי כְּהוֹ נִנְעָלוּ
דְּבַר סָמוּי מִן הָעֵינַן

15 רַבּוֹ נִטְפִים עַל זֻחְלִים
מִי עֵינֵי הַיּוֹם כְּנִחְלִים
עַל אִישׁ חֵיל רַב פְּעָלִים
קִירוֹת לֵב וּמְחַמֵּד עֵינַן

20 פְּתַחוּ פְּתוּחַ לְרוּחָהּ
רַב שְׁרָרָה שׁוֹר מְנוּחָה
תְּמִיד בְּשִׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה
הוּא מוֹצִיא לָחֵם יַיִן

25 אֵלֶּה אֶצְעַק אֶל הַר נִשְׁפָּה
אֵיךְ לְשׁוֹן חֲכָמִים מְרַפָּא
עֲתָה נַעֲקֵר וְגַם נִסְפָּה
הִיָּה כְּאֶפֶס וְכֵאֲוִין

לִּבְשׁ צְדָקָה וְתַהֲלָה
גֹּלֶת כּוֹתֶרֶת רֹאשׁ גֹּלָה

13 **ומאורי כהו**: כמו שנאמר על יצחק: "וַתִּקְהֵינּוּ עֵינָיו" (בר' כז, א). 14 **דבר... העין**: על פי תענית ח ע"ב; כאן – לא יכולתי לראות (מרחב צער וכאב). 15 **רבנו... זוחלים**: על פי מקוואות ה, ה. זוחלים הם מי מעיינות. 16 **עיני... כנחלים**: ראו תה' קיט, קלו, והכתוב: "רבנו... כנחלים" מבטא את ריבוי הדמעות. 17 **איש... פעלים**: כינויים לנפטר, על פי שמ"ב כג, כ. 18 **קירות לב**: על פי יר' ד, יט; כאן – כינוי לנפטר שהיה מרכז החיים. **ומחמד עין**: כינוי לנפטר, על פי יח' כד, טז. 19 **פתחו... לרוחה**: על פי אבות א, ה, וכוונתו שבית הנפטר היה פתוח לנוקמים. 20 **רב שריה**: כינוי לנפטר, גדול השרים; הקלמבור מציין שהנפטר היה שרו של הקדוש ברוך הוא. **שרי"ה... מנוחה**: כינוי לנפטר, על פי יר' נא, נט. שְׁרָיָה היה השר שממונה על המנחה המוגשת למלך בבל. כאן מציין כפל משמעות: מנחה ולשון מנוחה. 21 **בששון ושמחה**: על פי יש' לה, י. 22 **מוציא... ויין**: מקבל אורחים ברוחב לב, על פי בר' יד, יח. 23 **הר נשפה**: הר חלק ותלול (יש' יג, ב). 24 **לשון... מרפא**: לשון חכמים היא מרפא לפצעים, שכן דבריהם הם אמרי נועם, על פי יש' יב, יח. 25 **נעקר**: נפטר (סוכה מה ע"ב). 26 **נספה**: נפטר מן העולם (מש' יג, כג). 27 **לובש צדקה**: על פי יש' נט, יז. כאן הוא ביטוי לתיאור הנפטר. **צדקה ותהלה**: על פי יש' סא, יא. 28 **גולת כותרת**: כינוי לנפטר, על פי מל"א ז, מא. **ראש גולה**: כינוי לנשיא היהודים בבל (סנהדרין לח ע"א); כאן – כינוי לנפטר. 29 **רפאות**

הוא לָנוּ רְפָאוֹת תְּעַלָּה
וְקִילוּרִית לְעֵין 30

אֹצֵר נְחֻמָּד וְטוֹב רוּאֵי
דוֹרֵשׁ טוֹב וּפְרָקוּ נְאָה
אָמוֹן מוּצָנַע לֹא יִרְאֶה
הַחוּצָה אֶל הָעֵין

הַיּוֹם בְּעֵינֵי יִפְלֵא 35
אֵיךְ נִשְׁדָּף גִּפְן חֲכָלִילִי
חֵיד שְׁטוּעִים אוֹמֵר לִי לִי
בֵּן פִּנְרֵת עָלֵי עֵין

רַב פְּעָלִים אֶלּוֹף עֵירָם 40
יְתָר חוֹבֵב מְשַׁפַּחַת רָם
שְׁמוֹ נוֹדַע אֶשֶׁר הַרָם
בְּצַדְקָה וּמִיחֵן עֵינָיו

תעלה: הוא מביא מזור ורפואה, על פי יר' ל, יג. 30 **וקילוּרית לעין:** משחה לעין, על פי ירושלמי שבת פ"א ה"ה, ג ע"ד. 31 **אוצר נחמד:** כינוי לנפטר, על פי מש' כא, כ. **נחמד ... רואי:** כינוי המאחד את תכונת פרי עץ הדעת (נְחֻמָּד לְמִרְאֶה וְטוֹב לְמִאֲקָל" [בר' ב, ט]) עם יפי מראהו של דוד המלך שהוא "יפה עינים וטוב ראי" (שמ"א טז, יב). 32 **דורש טוב:** כינוי לנפטר, איש שלום, על פי אס' י, ג. **ופרקו נאה:** על פי תענית טז ע"א; כאן – דורש נאה, דיבורו ברור. 33 **אמון:** מטופח ומאומן, מילה יחידאית (מש' ח, ל). **מוצנע:** מוסתר, צנוע. 34 **החוצה ... העין:** אל המעיין, על פי בר' כד, כט; כאן הכוונה לעין האנושית, ראו שמ"א א טז, ז. 35 **בעיני יפלא:** מופלא ומכוסה ממני הדבר, על פי זכ' ח, ו. 36 **נשדף:** הוביש (ברכות יב ע"ב). **גפן חכלילי:** כינוי לנפטר. חכלילי: שופע (בר' מט, יב). 37-36 **חכלילי ... לי:** על פי כתובות קיא ע"ב, וכוונת הכתוב "חיר ... לי" לומר, שמי שטעם מחכמתו ומידעותיו של הנפטר התענג מהטעם. 38 **בן ... עין:** על פי בראשית מט, כב. בן פורת = ענף (כינוי ליוסף). כאן מוסב לאבי הפייטן, משול לענף הגדל לרגלי מי מעין. 39 **רב פעלים:** כינוי לנפטר, על פי שמ"ב כג, כ. **אלוף עיר"ם:** עיר"ם – מאלופי אדום (בר' לו, מג), ובדרך החידוד: העיר שלהם, לאמור הנפטר הוא כשר ואלוף בעירם. 40 **ית"ר חובב:** כינויים לנפטר, ית"ר (שמ"ד, יח), הוא חובב (במ' י, כט) הוא יתרו, חותן משה, ולחלופין ית"ר או ית"ר (ע"ד הארמית) = גדול. **משפחת רם:** על פי האמור על אליהוא באיוב לב, ב; כאן – ממשפחה מיוחסת. 41 **שמו נודע:** היה מפורסם, ראו תה' עו, ב. **אשר הורם:** על פי שמ' כט, כז; כאן – נתגדל במעשיו. 42 **ומיחן ענין:** סעד ועזר לעניים (בארמית: מתן חנינה לעניים, על פי דנ' ד, כד).

נִגְדוּ יָצְאוּ בְּנֵי עֲלִיּוֹן
 בְּשִׁיר מְכֹתֶם וְשִׁינִין
 יִשְׁתַּעֲשַׁע בְּהוֹד אֶפְרַיִן 45
 יֵשֵׁב מִקֶּדֶם לְעִין

43 בני עלין: מלאכי שמים, על פי תה' פב, ו. 44 בשי"ר: כפל משמעות – לשון שירה ולשון שרשרת. והכתוב "יצאו... בשי"ר" מכון למסכת שבת ה, א: "וכל בעלי השיר יוצאים בשיר ונמשכים בשיר", ורוצה לומר שהמלאכים יוצאים יחדיו בשרשרת לקבל את פני אביו בשירה. מכתם: שיר (תה' טז, א). ושגין: מזמור, נעימה (תה' ז, א), והכתוב "נגדו... ושגין" רומז שבני פמליה של מעלה יוצאים יחדיו לקבל את פני הנפטר בשירה. 45 אפריון: מושב כבוד (שה"ש ג, ט). 46 ישב מקדם: על פי יונה ד, ה. מקדם לעין: על פי במ' לד, יא, ואולי נרמז כאן שהוא יושב בגן העדן, ששם נובע הנהר שממנו מתפצלים ארבעת הנהרות (בר' ב, ח ואילך).

אֶזְעַק בְּמַר אֶהֱיָמָה

הפייטן מקוּוֹן על מות אחותו בטרם עת. בקינה זו בולטת הנימה האישית. מונסוניג מהלל את אחותו ברוח 'אשת חיל' וכדרך שיר השירים. הוא מרמז למקורות אלו אך ממעט במובאות מדויקות משם. כתיבתו חופשית ככתיבה הבאה מעומק לב, ולשונו פשוטה וקולחת. יחסו האישי בא לידי ביטוי בעיקר בכינויים, כגון 'אשת חיל עטרת', 'כלה נאה חשוקה'. כמו כן נמצא בקינה תמונות מלאות רך ואהבה המתארות את עליית הנפטר לגן העדן. בדברי הנחמה הפייטן בורר מילים שיבטאו היטב את האווירה הפסטורלית של גן העדן – מנחה, שקט רווחה, אור, זיו ואפילו שמחה, גיל ורינה.

נאות מדבר (כ"י), דף 44 ע"ב

סוג: קינה

עת: על מות אחותו

תמרו: הלנופלים (דאווידזאן ה, 724)

תבנית: שש מחרוזות שבהן ארבעה טורים דוֹצְלֵעִים בתבנית שיר מעין־אזור + מחרוזת פתיחה דוֹצְלֵעִית + טור דוֹצְלֵעִי לתפארת הסיום.

חריזה: אתאת/בגבגבגגת. דהדהדהת.

משקל: בדרך כלל שבע הברות בצלע

חתימה: אני רפאל

כתובת: קינה היא אל הלך אשה יראת ה' אחותי תנצב"ה [=תהי נשמתה צרורה בצרור החיים] ביום ששי בש' [=בשבת] שני ימים לאייר ש' [=שנת] תקנ"ז [=1797] לפ"ק [=לפרט קטן]

אָזעק בַּמַּר אָהימָה / אָבָּקָה יָמִים וְלֵילוֹת
עַל חֶסְרוֹן יוֹנָה תַּמָּה / אַיּוּמָה כְּנִדְגָלוֹת

נְהִי קִינָה קְבֻעָה / בְּפִי תְּמִיד מְשֻׁמֶרֶת
עֵינֵי כְּנַחַל דְּמָעָה / תִּרְדַּד כַּיָּם כְּנֶרֶת
וְרוּחֵי מַסְעַר סוּעָה / מִסְפָּד מֵרַם מְעוֹרָרֶת
אֲשֶׁת חַיִּל עֲטָרָה / אֵיכָה יִרְדָּה לְמַצּוֹלוֹת

יִם זֶה אַחֵי בְּמָרָה / מִסְפָּד עֲשׂוּ בְּקִבְעוֹת
עָלֵי רַבַּת תַּפְּאָרָה / בְּעֵנָה וּצְנִיעוֹת
וְעַל לְבָה קְשׁוּרָה / אַהֲבָה שְׁלֵם וְרִיעוֹת
אֵיכָה שְׂבֻעָה בְּרַעוֹת / שְׁתַּתְּהָ בְּכּוֹס תַּרְעֵלוֹת

רַבּוּ עָלֵי יְגוֹנִים / אֵשׁ בְּלִבִּי נִשְׁקָה
וּמִסְפָּד מֵרַם כְּיַעֲנִים / הֲיֵה לִי תְּמִיד חוֹקָה

ביאור ומקורות: 1 **במר**: בצער וכאב (יח' כז, לא). **אהימה**: אזעק בקול גדול (תה' נה, ג). **אבכה**... **ולילות**: על פי יר' ח, כג. 2 **על חסרון**: על הסתלקותה מהעולם הזה; אפשר שרומז למדרש: "כשנולד חצרון אמר יהודה זקינו זה יקרא על חסרון בני" (בר' מו, יב [שכל טוב, בובר]). **יונה תמה**: כינוי לנפטרת, על פי שה"ש ו, ט. **איומה כנדגלות**: מעוררת הערצה ויראת כבוד, על פי שה"ש ו, י. 3 **נהי קינה**: על פי יר' ט, יט. **תמיד משמרת**: כמשמרות הכהנים על קרבן התמיד. 4 **כנחל**.. **תרד**: על פי איכה ב, יח. **תרד**: תדמע (יר' יג, יז). **תרד**... **כנרת**: ראו במ' לד, יא. 5 **מסער סועה**: על פי תה' נה, ט, לציון נפשו הנסערת. **מספד מר**: על פי יח' כז, לא. **מעוררת**: לשימוש בפועל 'עורר' בהקשר של הספד ראו רש"י לאיוב ג, ח. 6 **אשת**... **עטרת**: על פי מש' יב, ד. **ירדה למצולות**: נפטרה (בהשאלה), על פי שמ' טו, ה. 7 **מספד עשו**: על פי מיכה א, ח. 8 **רבת תפארה**: רומז לכתוב: "וְלִצְפִירֵי תַפְאָרָה" (יש' כח, ה); כאן – כינוי לנפטרת, שהפאר היה נסוך עליה. 9 **קשורה**: חקוקה (מש' כב, טו). **אהבה**... **וריעות**: על פי ברכת חתנים, כתובות ח ע"א. 10 **שבעה ברעות**: כל ימיה הייתה בייסורים ובצרות, על פי תה' פח, ד. **שתתה**... **תרעלות**: על פי ישעיהו נא, יז. 11 **יוגונים**: כאב וצער. **אש**... **נשקה**: על פי תה' עח, כא. **נשקה**: נצתה. 12 **מספד מר**: על פי יח' כז, לא. **כיענים**: כצעקת היען במדבר נשמעת למרחוק (איכה ד, ג). **תמיד חוקה**: קבוע, על פי יח' מו, יד.

על סוגיה בשושנים / ומכל חטא מנוקה
כלה נאה חשוקה / עולה היא במעלות

15 פיה פתחה בחכמה / ביראת אל טהורה
עובדת אל באימה / גם בפחד ומורא
ומכל חטא ואשמה / נפשה מאוד זהירה
להלוך¹⁶ דרך ישרה / רגליה כאילות

20 אתכם אחי אשאלה / הקבצו עוצו עצה
היה כי רפאות תעלה / למכתי לא נמצא
על מות אשה הוללה / בכל דבר קדושה
אשת חיל מי ימצא / אצעק במר כחולות

לגן עדן בשמחה / בארץ העליונה
תעל תמצא מנוחה / תשקוט תשכח אנינה
25 ונשמטה ורוחה / תאיר מזיו שכינה

13 סוגה בשושנים: כינוי לנפסרת, על פי שה"ש ז, ג. 14 כלה... חשוקה: על פי "כלה נאה וחסודה" (כתובות יז, ע"א). עולה... במעלות: רבת מעלות. אפשר שמרמז למעלות המזבח שהיא כביכול עולה בהן השמימה כמתת לה' (ראו שמ' כ, כב, בניגוד). 15 פיה... בחכמה: על פי מש' לא, כו. ביראת... טהורה: על פי תה' יט, י. 16 עובדת... ברעדה: ראו תה' ב, יא. בפחד ומורא: על פי דב' יא, כה. 17 נפשה... זהירה: ראו דב' ד, ט. 18 דרך ישרה: על פי המשנה: "רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה" (אבות ב, א). רגליה כאילות: זריזה למצוות, על פי שמ"ב כב, לד. 19 אשאלה: לשון בקשה (שופ' ח, כד). עוצו עצה: על פי יש' ח, י. 20 רפאות... נמצא: רומז ליר' ל, יג, וכוונתו שאין מרפא לכאבו. 21 על מות: על פי תה' ט, א. הוללה: מפוארת, מהוללת (יח' כו, יז). בכל... קדושה: על פי ברכות כא ע"ב, וכוונתו כאן שהנפסרת המהוללת עסקה בדברים טהורים ונעלים. 22 אשת... ימצא: על פי מש' לא, י. כחולות: כנשים חולות, כזעקות של יולדות בחבליהן (יר' ד, לא). 23 לגן... העליונה: על פי "מנוחת הצדיקים בגן עדן כי טובה היא ותענוג הארץ העליונה כי נעמה" (ריקאנטי לבר' מט, א). 24 תמצא מנוחה: על פי רות א, ט. אנינה: אבלות. להגדרת האנינה ראו: "איזוהי אנינה מיום מיתה ועד יום קבורה" (מסכתות קטנות, שמחות ד, ד). 25 ונשמטה ורוחה: על פי איוב לד, יד. מזיו שכינה: על פי ברכות יז ע"א.

16. ניקוד פונטי בכתב היד: להלוך.

מטובָה הַצְפוּנָה / תְּטוּל עֶשֶׂר גִּזְלוֹת
וְעַם שְׂרָה וְחַנָּה / תְּרַנְנָה בְּגִילוֹת

26 **מטובה הצפונה**: מהטוב הצפון לצדיקים בעולם הבא, על דרך תה' לא, כ. **עשר גורלות**: על פי נחמ' יא, א, מכון לשכר הנפטרת. 27 **ועם... תרננה**: מקומה בגן העדן, במדור של חנה ושרה. **תרננה**: תזמר (תה' עא, כג). **תרננה בגילות**: ראו יש' לה, ב.

עֲדָתִי בְּכִינָה בְּנֶפֶשׁ מְרָה

מונסוניגו מבכה את רבי יהודה אנהורי, שהיה חכם ובקי בתורה, במשנה בתלמוד ובספרי ההלכה; לפיכך הספרים ומפרשיהם עומדים ומבכים את מותו. נשים לב כי הפייטן מאניש את המקורות האלה ומעמידם כדמויות פועלות בשיר המקוננות ובוכות ומספידות את הנפטר: "נְהִי וְאוֹי לִי / צוּעְקַת הַתּוֹרָה // ... יַחַר לֵב הַמְשֻׁנָּה / ... אוֹי לִי הַתְּלַמּוּד / בְּקוֹל מֶר וְקִשָּׁה // צָעַק אֵיחָה עַמּוּד / ... הוֹי בְּמֶר צוּרְחַ / רַבְּנוּ שְׁלֵמָה // ... הַתּוֹסְפוֹת נָעוּ / וּמִסְפֹּד מֶר מְרוֹת // ... רוֹפְסוּ עַמּוּדֵי / יִצְעַק הָרֵב אֶלְפֶס // ... נָפַל הַיּוֹד כְּתָרִי / וְיִצְעַק רַבֵּינוּ מִשָּׁה // ... מִי יִבִּין פִּירוּשֵׁי // ... בְּתוֹנָה יִצְעַק / הַמָּה הַרְשָׁבָא // ... יַחַרְד לְבָבִי / יִצְעַק הָרֵ"ם בֶּן נַחְמָן // עַל יַר הַמַּעְרָבִי / ... דָּוָה לְבָבִי / יִצְעַק הָרֵב הַמְשֻׁבֵּיר ...".¹⁷ בעצם תיאור הבכי והכאב שגורם מותו לארון הספרים היהודי ולחכמי כל הזמנים, יש כדי לשבח את הנפטר.

נאות מדבר (כ"י), דף 45 ע"א

סוג: קינה

עת: על מות רבי יהודה אנהורי¹⁸

לתמרור: יום קינה (דאווידזאן י, 1911)

תבנית: 14 מחרוזות שלהן שלושה טורים דו־צלעיים בתבנית שיר מעין־אזור + מחרוזת

פתיחה חד־טורית דו־צלעית

חריזה: תת/אבאבבת. גדגדזדזת.

משקל: חמש הברות עד שש הברות

חתימה: אני אהרן בר ידידיה¹⁹

כתובת: קינה היא אל הלקח החכם הנז' [=הנזכר, כלומר רבי יהודה אנהורי]

17. הקינה מזכירה בלשונה ובתוכנה את "אנשי בינה ספדו חילים חילים" – קינה שנכתבה על מות רבי אליעזר די אבילא (ראו בעניין זה חזן, תשנ"ה, עמ' 88-89).

18. פרטים ביוגרפיים על האישי ופרטים על הקינה ששלח מונסוניגו לבן הנפטר, ראו: בן נאים, תרצ"א, מה ע"א.

19. החתימה אינה נזכרת בכתובת.

עֲדָתִי בְּכִינָה בְּנִפְשׁ מְרָה / כִּי נִשְׁבַּר מְטָה עוֹז מִקַּל תִּפְאָרָה

אֶצְעַק בְּמְרָה / קִלְנִי מֵרֵאשִׁי
כִּי נִפְלָה עֲטָרָה / מִבְּחַר מִיֵּן אֲנוּשִׁי
עַל זֶה אֶת פִּי אֶפְצֶה / אֶצְעַק כְּמִבְכִּירָה

5 **נְהִי וְאוֹי לִי / צוּעַקַת הַתּוֹרָה**
הֵה מִי יִגְלֶה / דְּרָכֵי הַנְּסִתָּרָה
כִּי נִפְלָה עֲטָרָה / כְּבֵה אֹר מְנוֹרָה

10 **יִתֵּר לֵב הַמְשֻׁנָּה / כִּי גִפְנֵה הוֹבִישָׁה**
הֵיִתָּה כְּאַלְמָנָה / וְלֵה חֲזוֹת קִשָּׁה
כִּי אֲבָן הָרֵאשָׁה / הֵיָה לְמִטָּרָה

אוֹי לִי הַתְּלִמוֹד / בְּקוֹל מֵר וְקִשָּׁה
צְעַק אֵיָה עֲמוֹד / הֵיִמְנִי הַנְּשִׂיא
מְסִיר כָּל קוֹשֵׁי / וּסְפִיקֵי לְאוֹרָה

ביאור ומקורות: 1. **עדות:** כינוי לציבור. **עדותי בכינה:** קריאה למספד. **בכינה... מרה:** על פי יח' כז, לא. **נשבר...**
תפארה: על פי יר' מת, יז. 2. **אצעק במרה:** על פי יח' כז, ל. **קלני מראשי:** ראשי כבד עלי, על פי סנהדרין
ו, ה. 3. **נפלה עטרה:** על פי איכה ה, טז. **מבחר... אנושי:** הטוב שבבני האדם, על פי חובות הלבבות, עבודת
ה', ב. 4. **פי אפצה:** על פי איוב לה, טז. **כמבכירה:** כאישה היוולדת את ילדה הראשון (יר' ד, לא). **צועקת**
התורה: על פי ילקוט שמעוני, בר' כה. 6. **דרכי הנסתרה:** על פי יש' מ, כז; כאן – ההתעמקות בלימוד התורה.
7. **נפלה עטרה:** על פי איכה ה, טז. **כבה... מנורה:** עם מותו כבה האור הגדול, ראו שמ"ב כא, יז. 8. **יתר לב:**
על פי איוב לז, א. **יתר... המשונה:** נותר וקפץ ממקומו בחרדה, לפי שהנפטר היה בקי במשנה, שהיא עיקר
התורה שבעל פה. **גפנה הובישה:** על פי יואל א, יב. 'גפנה' מוסב כאן על הנפטר. 9. **היתה כאלמנה:** על פי
איכה א, א. יחס הלומד לתורה כיחס איש לאישה, על פי המדרש "תורה... מורשה", דב' לג, ד: "אל תקרי
מורשה אלא מאורשה" (ברכות נז ע"א). **חזות קשה:** על פי יש' כא, ב. כאן גם במובן מראה קשה. 10. **אבן**
הראשה: אבן יסוד, על פי ז' ד, ז. **היה למטרה:** לפגיעת המוות, ראו איוב טז, יב. 11. **בקול מר:** ראו צפ'
א, יז. 12. **עמוד הימני:** על פי מל"א ז, כא, והוא תואר כבוד לחכם הדור. 13. **מסיר... לאורה:** התכוון שהנפטר
יישב קושיות לאור התלמוד, מאחר שאין להבין את דברי המשנה לאשורם בלא דברי התלמוד, ונקט לשון
נקבה (אורה) לצורך החרוז.

- 15 **הוּי בְּמַר צוֹרֵחַ / רַבֵּינוּ שְׁלֵמָה**
עַל צָפְנַת פְּעֵנָה / מִיָּדֵי יוֹם בְּיוֹמוֹ
שׁוֹאֵף וְזוֹרֵחַ / אָבִן יִקְרָה מֵאִירָה
- הַתּוֹסְפוֹת נָעוּ / וּמִסְפֹּד מֵרְרוֹת**
כִּי דִבְרֵיהֶם לָעוּ / וְנוֹתְרוּ נַעֲזָבוֹת²⁰
מִיָּוֵם הַחַל לְכַבּוֹת / נִרְיֵשׁרָאֵל מֵאִוְרָה
- 20 **רוֹפְפוֹ עֵמוּדֵי / יִצְעַק הָרֵב אֶלְפֵס**
אֲנַצֵּל עֵדֵי / אֲתַגְאֵל בְּרַפֵּס
כִּי כִסְפֵי אֶפֶס / אֶל מִי אָנוֹס לְעִזָּרָה
- נִפְל הוֹד כְּתָרֵי / וְיִצְעַק רַבֵּינוּ מִשָּׁה**
מִי יֵאִיר נִרִי / מִי יָבִין פִּירוּשֵׁי
כָּל דְּבַר הַקְּשָׁה / הִיָּה מוֹצֵא לְאוֹרָה 25

14 **במר צורח**: על פי צפ' א, יד. **רבינו שלמה**: הוא רש"י (רבנו שלמה יצחקי). 15 **צפנת פענח**: על פי בר' מא, מה. תרגום אונקלוס למקום: "גברא דמטמרן גלין ליה", כלומר איש שהנסתרות גלויים לו (כוונתו ללימודו המעמיק בתורה). **מידי... ביומו**: הנפטר היה לומד את רש"י ומפענחו מידי יום ביום. 16 **שואף וזורח**: על פי קה' א, ה. מתאר פעולות של תנועה כלפי מעלה (אולי כוונתו שהנפטר עולה למעלה, או רומז ליכולתו). **אבן יקרה**: כינוי לנפטר, על פי יח' כז, כב. 17 **נעו**: לשון 'נע ונד' (ראו דעת מקרא לאיוב כח, ד). **ומספד מר**: על פי יח' כז, לא. 18 **דבריהם לעו**: נראים כאילו נאמרו בגמגום, על פי איוב ו, ג. **נעזבות**: נתייתמו, כביכול (יח' לו, ד). 19 **לכבות... ישראל**: מות מנהיג הדור, על פי שמ"ב כא, יז. 20 **רופפו עמודי**: נחלשו, על פי איוב כו, יא. **הרב אלפס**: הידוע בשם הרי"ף, מחבר תלמוד קטן. 21 **אנצל עדי**: אסיר תכשיטי, ראו שמ' לג, ו. **אתגאל**: אתלכלך (יש' סג, ג). **אתגאל ברפס**: אתלכלך ברפש (מסימוני האבלות). 22 **כספי אפס**: על פי בר' מז, טו; כאן – אוצר החכמה שלי, הנפטר, נעלם ואזל. **אל... לעזרה**: מי יעזור לי להבין את דברי הרי"ף, ראו יש' י, ג. 23 **רבינו משה**: הוא הרמב"ם. 24 **יאיר נרי**: על פי תה' יח, כט. 25 **דבר הקשה**: על פי "את הדבר הקשה יביאון אל משה" (שמ"ו יח, כו). והכתוב "רבינו... הקשה" מדמה את הרמב"ם מתאבל על מות החכם היחיד, שידע להאיר את דבריו הסתומים. **מוצא לאורה**: מפענח.

בַּתּוֹנָה יִצְעַק / הָמָה הַרְשִׁיבָא
 עַל פְּטִישׁ הַחֲזֵק / רִישָׁא דְדִהֲבָא²¹
 נֶצֶב חֲלוֹץ צָבָא / בְּזָרוּעַ וּגְבוּרָה

רְבִינוּ אֶשֶׁר / יֹאמֶר בְּקוֹל מָרָה
 מִי אִמְרֵי יוֹשֶׁר / יוֹצֵא לְאוּרָה 30
 נְהִי אֶעֱוֹרָרָה / עָלְיוּ קִרְאוּ עֲצָרָה

יְחֻרְד²² לְבָבִי / יִצְעַק הָרָם בֶּן נַחְמָן
 עַל נֶר מַעְרָבִי / נִטַע נַעֲמָן
 יֶשֶׁר וְנֶאֱמָן / קוֹלַע הַשְּׁעָרָה

דְּזוּה לְבָבִי / יִצְעַק הָרַב הַמְשֻׁבֵּיר 35
 גְּדוֹל מְכָאוּבִי / שֶׁפֶר עַל שֶׁפֶר
 כִּי דְרָגָא תְּבִיר / מְרָבָה הַמְשֻׁרָה

26 **הרשבא:** הוא רבנו משה בן אדרת. 27 **פטיש החזק:** כינוי לגדול החכמים, על פי ברכות כח ע"ב. **רישא דדהבא:** (בארמית = ראש הזהב), על פי ד"ב, לח. 28 **חלוץ צבא:** חזק, על פי במ' לב, כז. **בזרוע וגבורה:** על פי תה' פט, יד. 29 **רבינו אשר:** הידוע בשם הרא"ש. 30 **אמרי יושר:** על פי איוב ו, כה. **אמרי... לאורה:** ראו הושע ו, ה. 31 **קראו עצרה:** על פי יואל א, יד. 32 **יחרד לבבי:** על פי איוב לז, א. **הר"ם בן נחמן:** הוא הרב משה בן נחמן. 33 **נר מערבי:** על פי שבת כב ע"ב, ושם נאמר שנר מערבי הוא "עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל", כאן הוא כינוי לרבי ברוך, שחי במגרב והאיר בתורתו את גלות ספרד בצפון אפריקה (ארצות המגרב = המערב). **נטע נעמן:** נטע נעים, על פי יש' יז, י. 34 **קולע השערה:** מדייק בלימודו כחוט השערה, ראו שופ' כ, טז. 35 **דוה לבבי:** על פי איכה ה, יז. **המשביר:** על פי בר' מב, ו: "וְיִוֹסֵף... הוא הַמְשֻׁבֵּיר לְכָל עִם הָאֲרָץ", וכוונתו לרבי יוסף קארו, מחבר ה**שולחן ערוך**. 36 **שבר... שבר:** אסון כבד: על פי יר' ד, כ. 37 **דרגא תביר:** שמות טעמי מקרא. כאן – 'דרגא' מציינת מעמד גבוה, ו'תביר' (מן ארמית ת'ב'ר = ש'ב'ר) היא סמל לשיברון ולנפילה עם מות הרב החכם. **מרבא המשרה:** גדולת המשרה, לשון שררה, על פי יש' ט, ו.

21. יצעק/חזק – אין חריזה.

22. ניקוד פונטי בכתב היד: יחרד.

יְדִים תְּרַפִּינָה / וּפִיק בְּרָכִים
 עַל יְתֵד רֹאשׁ פְּנֵה / שׁוֹמוֹ שְׁמִים
 כִּי מֵאָרֶץ חַיִּים / נִגְזַר אֲרוֹן הַתּוֹרָה 40

הָאֵל בּוֹרָא עוֹלָם / יִרְחֵם נְשָׁמְתוֹ
 עִם אֲבוֹת הָעוֹלָם / יֵשֵׁב כִּי שָׁם בֵּיתוֹ
 וְעָלְיוֹ סוֹכְתוֹ / יִסְיֹךְ לִהְיוֹת לוֹ סֵתֶרָה

38 **יְדִים תְּרַפִּינָה:** על פי יש' יג, ז. **וּפִיק בְּרָכִים:** על פי נחמ' ב, יא. 39 **יְתֵד ... פְּנֵה:** על פי זכ' י, ד. **רֹאשׁ פְּנֵה:** כינוי לנפטר, על פי תה' קיח, כב. **שׁוֹמוֹ שְׁמִים:** לשון פליאה, על פי יר' ב, יב. 40 **מֵאָרֶץ ... נִגְזַר:** נפטר מהעולם, על פי יש' נג, ח. **אֲרוֹן הַתּוֹרָה:** כינוי כבוד לבקי בתורה. 41 **הָאֵל ... עוֹלָם:** על פי יש' מ, כח. 42 **אֲבוֹת הָעוֹלָם:** על פי עדויות א, ד. כ... **בֵּיתוֹ:** על פי שמ"א ז, יז. 43 **וְעָלְיוֹ ... לִסֵּתֶרָה:** על פי תה' יח, יב. כאן רומז למקום מושבו של הנפטר בצל השכינה (יסך = יסתיר, תה' צא, ד).

אוֹי חֲשֵׁךְ מְאֹרֵי הַיּוֹעַם

הפייטן מקונן על בחור שאירס אישה ולא נשאה. לצד ביטוי הצער והכאב על הנפטר בולטת האמפתיה שהמקונן חש כלפי האב ששכל את בנו, "בכורו וראשית אונו". באסוציאציה ליעקב אבינו (שאיבד את בנו) כותב הפייטן: "וירא יעקב שב"ר / כלה ונחרצה", בשינוי ה'שבר' של מזון, ל'שבר' שהוא אסון. וכך השבר (מזון) שפָּלָה, מקבל משמעות של כיליון וחרץ – "כלה ונחרצה".

נאות מדבר (כ"ז), דף 53 ע"ב
 סוג: קינה
 עת: על מות בחור – מתתיה בן יעקב
 לתמרור: מי זה במר וכו' (דאווידזאן מ, 1058)
 תבנית: שש מחרוזות שלהן שלושה טורים דו'צלעיים בתבנית שיר מעין'אזור + מחרוזת פתיחה דו'טורית דו'צלעית
 חריזה: אתאת/בגבגגת. דהדההת.
 משקל: בדרך כלל שמונה הברות
 חתימה: אני רפאל

כתובת: את זה קוננתי לפטירת בחור מורם כה"ר [=כבוד הרב] מתתיה בנו של אור
עינינו כמוהו"ר [=כבוד מורנו ורבנו הרב השלם רבי] יעקב שי' [=שיחיה] שאירס
אישה ולא לקחה

אוי חשך מאורי הועם / אקרא למספד ולקורחה
על מות בחור מורם מעם / אירש אשה לא לקחה

נפעמתי ולא אדבר / הוגד לי כי חזות קשה
וירא יעקב כי יש שב"ר / כלה ונחרצה²³
במקום כלה מארשה / מספד מר וקול צווחה 5

יום הזה לבי למוא"ב / גדל צערו רב יגונו
ויצרח יצעק בלב נכאב / נעצב הפלך על בנו
בכורו וראשית אוננו / נפשו לעפר שחה

רחש לבי קול תמרורים / והגיתי במר וקינים
לקסרון חמד בחורים / לא ראה חופת חתנים 10
במקום עוגב ומינים / שוררי"ם שחנו צחיה

ביאור ומקורות: 1 **מאורי הועם**: כבה אורי, ראו איכה ד, א, באנלוגיה ל"ועם זָהָב". **אקרא... ולקורחה**: על פי יש' כב, יב. סמל לאבל בניגוד לנאמר: "ולא תשימו קרחה בין עיניכם" (דב' יד, א). 2 **על מות**: על פי תה' ט, א, **בחור... מעם**: הבן הנפטר משול לבחור שנבחר למלוך, על פי תה' פט, כ. **אירש... לקחה**: על פי דב' כ, ז. 3 **נפעמתי... אדבר**: על פי תה' עז, ה. **הוגד... קשה**: על פי יש' כא, ב, בשיכול. רומז לבשורה על מות הבחור. 4 **וירא... שב"ר**: על פי בר' מב, א. במקור מדובר ב"שבר" שהוא מזון, כאן השבר הוא אסון שפקד את יעקב, אבי הנפטר. 5-4 **כלה... מארשה**: על פי "כלה ונחרצה" (יש' י, כג), מלשון כיליון, כנגד 'כלה מארשה' ("מארשה": דב' כב, כג). **מספד מר**: על פי יח' כז, לא. **וקול צווחה**: על פי ברכות ט, ג. 6 **לבי למוא"ב**: על פי יש' טו, ה + למואב = אל האב, מכוון להשתתפות בצער האב השכול. 7 **יעצק... נכאב**: ראו יש' סה, יד. **נעצב... בנו**: על פי שמ"ב יט, ג. 8 **בכורו... אוננו**: על פי דב' כא, יז, רומז שהנפטר הוא בן בכור. **נפשו... שחה**: על פי תה' מד, כו. 9 **רחש... תמרורים**: כנגד "רחש לבי דבר טוב" (תה' מה, ב), רומז לקולה של רחל המבכה את בניה (יר' לא, טו). **והגיתי**: הרהרתי בלבי (תה' עז, יג). **וקינים**: בכי וקינה (יח' ב, י). 10 **חמד בחורים**: על פי יח' כג, ו. **לא ראה**: רומז לנאמר: "גם שמש לא ראה" (קה' ו, ה), "וטובה לא ראה" (קה' ו, ו). **לא... חתנים**: כנגד הנאמר בתה' יט, ו. 11 **עוגב ומינים**: כלי נגינה, על פי תה' קג, ד. **שוררי"ם... צחיה**:

פִּיּוֹ בְּמַר פֶּתַח וַיִּצְרַח / כְּאוֹב בְּאֶרֶץ עַרְבָּה
 אִינְיָה לִי אִינְיָה אֶבְרַח / מֵרֹב צַעֲרוֹ שֶׁל אָבָא
 וְגַם עַד זְקֵנָה וְשִׁיבָה / עַרְבָּה אֵלָיו כֹּל שׁוֹמְחָה

15 אָבִי לְשַׁחַת קָרָאתִי / אִמִּי אֲחוּתִי לָרִימָה
 בְּקִשְׁתִּי וְלֹא מְצָאתִי / רַעֲיִיתִי כֹּלָה תְּמִימָה
 אִיךָ הוֹשַׁת גִּפְנֵי לְשִׁמָּה / וְגַם בְּלִבִּי אֵשׁ קִדְחָה

לְרֵאשׁוֹ תְּשִׁית עֶטְרָה / אֵל חַי שׁוֹכֵן מְעוֹנָה
 וְעַם צְדִיקִים בְּשׁוּרָה / יֵשֵׁב בִּישִׁיבָה עֲלִינוּנָה
 וְהִיתָה לְרֵאשׁ וּלְפִינָה / נִפְשׁוֹ צָהֲלָה שׁוֹמְחָה 20

המשוררים והמנגנים נאלמו דום. בדמיון צלילי ל"סוֹרְרִים שֶׁכֵּנוּ צְחִיקָה" (תה' סח, ז). 12. **כאוב בארץ**: האבל זועק כרוח מת, והמקוננים, מעצמת הכאב נפלה רוחם עד שקינתם נשמעת כאילו יוצאת מבטן האדמה, על פי יש' כט, ד. **בארץ ערבה**: על פי יר' ב, ו. 13. **אינה לי**: על פי תה' קכ, ה. **איכה אברת**: מעצמת הכאב, חומז לתה' קלט, ז. **אברח... אבא**: על פי רש"י לבר' לז, ל. 14. **עד... ושיבה**: אבל לעד, על פי תה' עא, יח. **ערבה**: חשכה. **ערבה... שמחה**: השמחה הושבתה, על פי יש' כד, יא. 15. **אבי... לרימה**: על פי איוב יז, יד. 16. **בקשתי... מצאתי**: ראו שה"ש ג, א. **רעייתי... תמימה**: על דרך הכתוב שם ה, ב. 17. **הושת... לשמה**: על פי יואל א, ז, וכוונתו לחורבן הבית. **אש קדחה**: על פי דב' לב, כב. 18. **לראשו... עטרה**: תפילה שתהא מנוחתו (של הנפטר) כבוד, על פי תה' כא, ד. **אל חיי**: כינוי לקדוש ברוך הוא, על פי יהוש' ג, י. **שוכן מעונה**: כינוי לקדוש ברוך הוא, על דרך הכתוב בדב' לג, כז. 19. **בשורה**: כנגד שורת מנחמים (מועד קטן ג, ז). הצדיק ישב בשורות החכמים בישיבה של מעלה ("וכי כרם היתה שם אלא אילו תלמידי חכמים שהיו עשויין שורות שורות ככרם" [ירושלמי ברכות ז, ד]). **ישב... עלינונה**: על פי פסחים נג ע"ב: "זוכה ויושב בישיבה של מעלה". 20. **והיתה... ולפינה**: מוכר ומכובד, על פי תה' קיח, כב. **צהלה שמחה**: על פי אס' ח, טו.

קהל עדת ישׂראל

קינה זו משמשת עדות היסטורית לאירוע שהתרחש בארץ ישראל, ואולי יכולה משום כך להיחשב גם כקינה לאומית. מונסוניגו מקונן על מות נפשות שנספו ברעידת האדמה, שפקדה את שתי ערי הקודש, צפת וטבריה, בשנת 1837.²⁴ הן מן הכתובת הן מתוכן הדברים עולים פרטי האירוע, ולפיהם רעידת האדמה גרמה לנחשולי מים בכינרת, והם עלו והציפו את היבשה. תושבי שתי ערי הקודש צפת וטבריה נפגעו קשות. הפייטן מקונן על הנספים – גברים, נשים וטף – אשר 'בתייהם קבריהם', ועל חורבן ערים בארץ ישראל. נראה כי חורבן שתי הערים כמוהו כחורבן ארץ ישראל כולה, שנאמר: "קהל עדת ישׂראל / ספדו בְּמַר קוֹנְנוּ // עַל אֶרְצֵנוּ / וְעַל נַחֲלַת אֲבוֹתֵינוּ".

נאות מדבר (כ"י), דף 54 ע"א

סוג: קינה

עת: על מות יהודים בצפת ובטבריה בעקבות רעש אדמה

לתמרו: אשא קינה כאלמנה

תבנית: שבע מחוזות שלהן ארבעה טורים דוֹצֵלֵעִים בתבנית שיר מעין־אזור + מחוזות

פתיחה דוֹטוֹרִית חד־צֵלֵעִית

חריזה: תששש/בגבגבגש. דהדהדהש.

משקל: בדרך כלל שבע הברות

חתימה: אני רפאל

כתובת: יום שישי בשבת י"ט לאדר א' באה שמועה רעה כי בא רעש גדול בצפת ונפלו

כמה הבתים ומתו נפשות מיש' [=מישראל] וגם בטבריה וכל אגפיה עמד

נחשול של ים ושטף ועבר וטובעו כמה נפשות. וביום א' בשבת כ"א לחדש

24. גם רבי אברהם חלואה מחכמי מכנאס (ראו עליו: בן נאים, תרצ"א, טז ע"ב) כתב קינה על מאורע זה: 'אל רעש העיר טבריא וצפת משוש הארץ'. הקינה נקראה בבית הכנסת הקהילתי קודם הוצאת ספר התורה ביום תשעה באב, כחצי שנה לאחר הרעש. הקינה והכתובת (המקדימה את הקינה) כוללות פרטים רבים על האסון והן ממחישות את ההזדהות הרבה של יהודי צפון אפריקה עם גורל אחיהם בארץ ישראל. בפרטים הנמסרים בכתובת ציין הפייטן את מספר הנפשות שנספו באסון זה: "כארבעת אלפים אנשים ונשים וטף", ראו חזן, תשמ"ה, עמ' 47-48. עוד עדות היסטורית למאורע זה אנו מוצאים אצל יערי, 1971, עמ' 360-363. באיגרת ששלח רבי ישראל משקלוב מירושלים לרב צבי הירש לעהרן באמסטרדאם בשנת 1837, הוא מספר על הרעש הגדול שפקד את הערים צפת וטבריה: "ביום כ"ד טבת שעבר לעת מנחה בא רעש גדול ונורא מאת המביט לארץ ותרעד...". באיגרת זו סיפר רבי ישראל: "מעלת הרבנים דק"ק ספרדים ה"ו פה חרדו מאד לקול השמועה כי באה, ועשו מספד רב ואבל כבד. הכריזו ביטול מלאכה בעיר, ושיבואו כל הק"ק לביה"כ הגדולה הנקראת קהל ציון, הארוכה ורחבה וגדולה מאד..." (שם).

הנז' [=הנזכר] ש' [=שנת] ואשמרנה (1842) ליצי' [=ליצירה] נתקבצו קהל גדול
וספדו מספד גדול. ופציתי פי בקינה זו.²⁵

קהל עֲדַת יִשְׂרָאֵל סִפְדוּ בְּמַר קוֹנְנוּ
עַל אֲרָצְנוּ וְעַל נַחֲלַת אֲבוֹתֵינוּ

אֲנִי מִדֵּי אֶקְרָעָה / רֵאשִׁי נִפְלָה לְאָרֶץ
יוֹם בָּאָה הַשְּׂמוּעָה / מִקְצוֹת הָאָרֶץ
וְנִגְזְרָה הָרָעָה / מְרוֹם שְׁמֵי עָרָץ 5
כִּי לְכָלָה וְחָרָץ / הָיוּ בְּנֵי עַמֵּינוּ

נִחְלָה זוּ מְשׁוּנָה / מִכָּל הַנְּחִלּוֹת
הִיא כִּי אֲנִישִׁי אֶמּוֹנָה / הוֹרְדוּ תוֹךְ מְצוּלוֹת
לְזֹאת בְּמַר וּמְגִינָה / אֶזְעַק בְּכָל מְקַהְלוֹת
דְּרָכֵי צִיּוֹן אֲבִילוֹת / אוֹי לָנוּ כִּי חֲטָאנוּ 10

יֹזֵם קָם עֲלֵיהֶם גָּבַר / וְעַמְד נַחְשׁוּל שָׁל יָם
וְזָרָם מֵיָם עָבַר / נְהָרוֹת קוֹל דְּכֵיָם

ביאור ומקורות: 1 קהל... ישראל: על פי במ' יד, ה. ספדו... קוננו: על פי יח' כז, לאילב. 2 נחלת אבותינו: על פי במ' לו, ג. 3 מדי אקרעה: כאיש בנימין, המבשר מן המערכה, על פי שמ"א ד, יב. ראשי נפלה: על פי איכה ה, טז. נפלה לארץ: על פי עמוס ג, יד. 4 באה השמועה: על פי יר' נא, מו, והקונטציה היא שלילית, לפי ששמועה במקרא לרוב רעה. מקצות הארץ: על פי יש' מא, ט. 5 ערץ: כינוי פיוטי לשמים (מלך קדוש, יוצר ב' ראש השנה). 6 לכללה וחרץ: לשון כליה, על פי יש' י, זכג. 7 נחלה... הנחלות: על פי בבא בתרא קיז, ע"א, ושם: ירושה. כאן – מכה ופורענות. 8 אנשי אמונה: מתוך הסליחות. הורדו... מצולות: נבלעו במעמקי הים, על פי שמ' טו, ה. 9 ומגינה: צרה וכאב (איכה ג, סה). מקהלות: חבר משוררים (תה' סח, כז). 10 דרכי... אבילות: על פי איכה א, ד. אוי... חטאנו: על פי איכה ה, טז. 11 קם: רומז לפסוק: "וקאם שאון בעמק" (הושע י, יד), בא ועמד להחריבם. ועמד... ים: על פי יומא לח ע"א. 12 זרם... עבר: על פי חב' ג, י. נהרות... דכים: על פי תה' צג, ג, וכוונתו: הגלים נשאו את זעקת הנספים.

25. יושם אל לב שהתאריך המצוין בכתובת נוגע למועד המספד שנערך בפאס, ולא למועד הרעש.

אוי כִּי תַתְּאָה גָּבֵר / הַתְּנַצְלוּ אֶת עַדְיִים
וְטוֹבְעוּ בַתּוֹךְ יָם / זָרַע יַעֲבֹדְנוּ

15 רָבוּ וַגְּדְלוּ צִירֵי / בַּל יַחְדְּלוּ חֲדוֹל
וְאֶשְׁמַע אַחֲרֵי / קוֹל רַעַשׁ גְּדוֹל
כִּי קָהַל עִם בְּחִירֵי / נִפְזָרוּ פִּזְרֵי גְדוֹל
בֵּין הַיָּם וּבֵין מְגִדוֹל / הַמַּיִם שְׁטַפּוֹנוּ

20 רַעַשׁ קוֹל בְּהַמּוֹלָה / וּמְפִיל נְפִלִים
כְּלַכְל הַכֹּל וְכִילָה / גַּם קַעֲקַע כּוֹתְלִים
וְחֶשׁ צוֹעָה קָלָה / אֶרְצָה הַפִּיל חֲלָלִים
קַטְנִים עִם גְּדוֹלִים / טַפִּינוּ וְנָשִׁינוּ

25 פְּתָאוּם רָפוּ יָדֵים / לֹא נִשְׁאַר כֹּחַ בָּהֶם
קָדְרוּ כִכְבִּי שְׁמַיִם / חֲשָׁכוּ מְאוּרֵיהֶם
כִּי עוֹלָלוֹת אֶפְרַיִם / בְּתֵיהֶם קִבְּרֵיהֶם
וְנָשִׂיהֶם וְטַפֵּיהֶם / לְקַבְּרָהּ לֹא נָתַנוּ

13 **תתאה גבר**: תתאה = תחתון (מארמית, פסחים עו ע"א), וכוונתו כאן שהתחתון גבר, והוא רמז לרעידת האדמה (הבאה מתחתית האדמה). **התנצלו... עדיים**: הורידו כתרם לאות אבל, צער ועצב, על פי שמ' לג, ו; כאן – מחמת האסון. 14 **וטובעו... ים**: על פי שירת הים, שמ' טו, ד. **זרע יעבדנו**: על פי תה' כב, לא. 15 **רבו... צירי**: בדמיון צלילי ל"מָה רָבו צִירֵי" (תה' ג, ב). 16 **ואשמע... גדול**: כרעש מעשה המרכבה, על פי יח' ג, יב. 17 **עם בחירי**: על פי יש' מג, כ. **נפזרו פזר**: כוונתו לגופות הנספים, ראו תה' קמא, ז. **פזר גדול**: מטעמי המקרא. כאן – התפזרו לכל עבר. 18 **בין... מגדול**: על פי שמ' יד, ב, בשיכול, רומז לטבריה שיושבת בין ימת כינרת ליישוב מגדל. **המים שטפנו**: על פי תה' קכד, ד. 19 **רעש**: רעידת אדמה (יח' לח, יט). **קול בהמולה**: על פי יח' א, כד. **ומפיל נפלים**: על פי ברכות ה ע"ב. 20 **וכילה**: ואכל, והשמיד, על פי בר' מא, ל. **קעקע**: הרס (תענית טז ע"א). **כותלים**: כתלים, קירות (בלשון חז"ל – בקיום תנועת ס, ראו למשל כלים יב, ג). **קעקע כותלים**: הרס אותם מן היסוד, והשוו: "מְקַרְקַר קִר" (יש' כב, ה). 21 **וחש... קלה**: המילים 'וחש' ו'קלה' מציינות את מהירותו הרבה של ההרס, ראו חב' א, ח. **צועה**: מרעיד ומטלטל (יש' נא, יד). **הפיל חללים**: על פי מש' ז, כו. 22 **קטנים... גדולים**: על פי תה' קטו, יג. **טפינו ונשינו**: על פי במ' יד, ג, בשיכול. 23 **רפו ידיים**: על פי יח' כא, יב. **לא... כח**: על פי דנ' י, ח. **כח בהם**: על פי דנ' א, ד. 24 **קדרו... מאוריהם**: על פי יח' לב, דח. **עוללות אפרים**: שארית העם היושבת בארץ, על פי שופ' ח, ב. **בתיהם קבריהם**: "תנו עיניכם באחיכם בגולה שלא יהא בתיהם קבריהם" (תענית כב ע"ב). כאן מבכה הפייטן, בן הגולה, את אחיו שבארץ ישראל, שבתיהם הפכו לקבריהם. 26 **לקבורה... נתנו**: על פי קה' ו, ג.

אִוְיָהּ לָנוּ דָא עָקָא / רַבָּה וְגִדְלָה עַל כֵּן
 אִי גְבִירָה לוֹקָה / שְׁפָחָה לֹא כָּל שְׁכֵן
 וּבּוֹקָה וּמְבּוֹלָקָה / אֶרֶץ הַזֹּדוּ בָּהּ שְׁכֵן
 30 אוֹהֵל שְׁכֵן אִם רִיקָן²⁶ / הֵן גִּעְנֵי אֲבִדְנוּ

לָמָּה לָךְ צוֹר קִנְיָאָה / זְכוֹר הַבֵּט לַבְּרִית
 עֲדָה הַנְּהַלְאָה / צָלְלוּ כְּעוֹפֹרֶת
 הִיא רָאָה הִיא דָּאָה / טְבַעוּ בָּיָם כְּנֶרֶת
 וְחוֹנֵן הַשְּׂאִרִית / כִּי אֲתָה אֲבִינוּ

27 **אוייה לנו:** קריאת צער, על פי תה קכ, ה. **דא עקא:** זאת הצרה. 28 **גבירה... שכן:** על פי תענית כא ע"ב.
 29 **ובוקה ומבולקה:** חורבן ושממה, על פי נחמיה ב, יא, וראו גם ישעיהו כד, א. **ארץ... שכן:** ארץ ישראל
 שהשכינה שורה בה. 30 **אוהל... רקן:** על פי 'אם אפס רבע הקן אהל שכן אם רקן', עקד לימי הסליחות,
 גולדשמידט, תשכ"ה, עמ' קנא.²⁸ **הן... אבדנו:** על פי במ' יז, כז. 31 **צור:** שְׁמוֹר (יש' ח, טז). **קנאה:** לשון
 זעם וכעס. **זכור... לברית:** רומז להבטחת ה', על פי ו' כו, מב. **הבט לברית:** על פי תה' עד, כ. 32 **עדה**
הנהלאה: עדה רחוקה, השוו מ' ד, ז. **צללו כעופרת:** על פי שמ' טו, י. 33 **היא... בים:** עם ישראל, המשול
 לעוף טמא, מושלך לים כדבר מאוס. **ראה... דאה:** מן העופות הטמאים (דב' יד, יג).²⁹ **טבעו בים:** על פי
 שמ' טו, ד. **בים כנרת:** על פי במ' לד, יא. 34 **וחונן השארית:** רומז לעמוס ה, טו, וכן על דרך הפיוט 'אדיר
 ונאור' המושר בקהילות ספרד ביום הכיפורים. **כי... אבינו:** על פי יש' סג, טז.

26. חריזת ק/כ/כ.

27. אלו סליחות שהספרדים אומרים בכל יום מראש חודש אלול ועד יום הכיפורים.

28. "דאה וראה דיה ואיה – אחת היא", חולין סג ע"ב.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- אלקיים, תשנ"ג ש' אלקיים, **לשון הפיוט העברי במרוקו**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בראילון, רמת גן תשנ"ג.
- בן נאים, תרצ"א י' בן נאים, **מלכי רבנן**, ירושלים תרצ"א.
- בר־תקוה, תשמ"ח ב' בר־תקוה (מהדיר), **פיוטי רבי יעקב אבן צור**, ירושלים תשמ"ח.
- דאווידזאן, תרפ"ה-תרצ"ג י' דאווידזאן, **אוצר השירה והפיוט א-ד**, ניויורק תרפ"ה-תרצ"ג.
- זעפרני, תשמ"ד ח' זעפרני, **השירה העברית במרוקו**, ירושלים תשמ"ד.
- חזן, תשמ"ה א' חזן, **שלוחי ארץ ישראל בשירה ובפיוט של יהודי צפון אפריקה, פעמים 24** (תשמ"ה), עמ' 99-116.
- חזן, תשנ"ה א' חזן, **השירה העברית בצפון אפריקה**, ירושלים תשנ"ה.
- חיטין משיח ולביא, תשס"ז ר' חיטין משיח ות' לביא, **חידודי לשון מוגרשים בשירת ר' רפאל אהרן מונסוניגו, מסורות יג-יד** (תשס"ז), עמ' 105-124.
- חיטין משיח ולביא, תש"ע ר' חיטין משיח ות' לביא, **מ'נאות מדבר, קובץ האיגרות המחורזות מאת ר' רפאל אהרן מונסוניגו**, ירושלים תש"ע.
- חיטין משיח ולביא, תשע"ג ר' חיטין משיח ות' לביא, **השיבוץ הקלמבורי באיגרות נחומים מליציות מפרי עטם של חכמי מרוקו – אמצעי קומי? פעמים 133-134** (תשע"ג), עמ' 77-91.
- טולידאנו, תרע"א י"מ טולידאנו, **נר המערב**, ירושלים תרע"א.
- יהלום, תשמ"ב י' יהלום, **ר' ישראל נג'ארה והתחדשות השירה העברית במזרח לאחר גירוש ספרד, פעמים 13** (תשמ"ב), עמ' 96-124.
- יערי, 1971 א' יערי, **אגרות ארץ ישראל**, רמת גן 1971.
- לביא, תשע"ז ת' לביא, **ב'נאות מדבר: שירים ופיוטים מאת רבי רפאל אהרן מונסוניגו יוצאים לאור בלוויית מבוא וביאור**, לוד תשע"ז.
- לוין, תשל"ג י' לוין, **על מות: הקינה על המת בשירת החול העברית בספרד על רקע הקינה בשירה הערבית**, תל אביב תשל"ג.
- נזרי, תשס"ב מ' נזרי, **ק'ינה ומקרא – השיבוץ המקראי ב"קול בוכים" למשורר הרב רפאל משה אלבז, בתוך: (עורכים: ב' בר־תקוה וא' חזן) מסורת הפיוט ג**, רמת גן תשס"ב.
- עמאר, תשנ"ב מ' עמאר, **מבוא לספר מי השילוח לרפאל מונסוניגו**, לוד תשנ"ב.

- עמאר, תשנ"ג
מ' עמאר, **מבוא לספר שיורי מצווה לאברהם מונסוניגו**,
לוד תשנ"ג.
- פגיס, תש"ל
ד' פגיס, **שירת החול ותורת השיר למשה אבן עזרא ובני
דורו**, ירושלים תש"ל.
- רצהבי, תשמ"ז-תשמ"ח
י' רצהבי, 'מוטיבים ערביים בקינה העברית הספרדית',
מחקרי ירושלים בספרות עברית -יא (תשמ"ז-תשמ"ח),
עמ' 765-737.
- שיטרית, תשנ"ב
י' שיטרית, **שירת הפיוטים ושירת הבקשות של יהודי מרוקו**,
חיפה תשנ"ב.

